

І. Є. Словська, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного, адміністративного
та фінансового права Чернівецького навчального
центру НУ "Одеська юридична академія"

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ ТА ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Статтю присвячено взаємодії Верховної Ради України і системи органів виконавчої влади. Детально аналізуються питання участі в законотворчому процесі Кабінету Міністрів України як суб'єкта законодавчої ініціативи та форми парламентського контролю.

Статья посвящена взаимодействию Верховной Рады Украины и системы органов исполнительной власти. Детально анализируются вопросы участия в законотворческом процессе Кабинета Министров Украины как субъекта законодательной инициативы и формы парламентского контроля.

The article is devoted to Supreme Soviet of Ukraine and system of executive power authorities' cooperation. In details the questions of Cabinet Council of Ukraine participation in the law making process as a subject of legislative initiative and parliament control forms are analysed.

Ключові слова. Парламент, Уряд, система органів виконавчої влади, законодавча ініціатива, парламентський контроль.

Вступ. Державотворчі процеси в Україні відбуваються у складній соціально-економічній і політичній обстановці. Період становлення й розвитку всієї публічної влади, зокрема її законодавчої та виконавчої гілок, супроводжується структурними та організаційними реформами. Найважливіші зміни пов'язані з прийняттям Основного Закону 1996 р., проведенням конституційної реформи 2004 р. та її скасуванням 2010 р. У процесі пошуку балансу повноважень між згаданими гілками треба зважати на ту обставину, що від способу й ефективності їх співпраці залежать цілісність і стабільність не лише державного апарату, але й усієї системи публічної влади. Завершеність моделі їх взаємопроникнення слід закріпити не лише в Конституції, законах України та інших нормативно-правових актах, але й реалізувати нормативні положення у практичній площині.

Взаємодія Верховної Ради України і системи органів виконавчої влади – складна і багатоаспектна проблема державно-правової науки. Комплексне дисертаційне дослідження цього питання здійснив Ф. Веніславський [1]. У власних розробках В. Авер'янов, О. Богачова, О. Зайчук, О. Копиленко, Ю. Древаль, Н. Нижник, В. Погорілко, Н. Плахотнюк, М. Ославський, В. Чиркін [2–9] та інші науковці вивчають конституційно-правовий статус окремих органів державної влади, детально аналізують принцип поділу влад, але поза увагою залишають питання механізму взаємовідносин органів різних гілок влади. Саме конституційно-правова взаємодія парламенту України та органів виконавчої влади як окремих елементів державної влади, проблемні питання такої співпраці є перспективним напрямком наукових досліджень. Аналіз законодавчої бази і стану практики державного будівництва з окреслених питань позитивно впливатиме на юридичні дослідження в царині теорії конституціоналізму.

Постановка завдання. Предмет даного дослідження – правові проблеми взаємодії парламенту України й системи органів виконавчої влади, участь Кабінету Міністрів України як суб'єкта законодавчої ініціативи в законотворчому процесі, форми парламентського контролю. Наша мета – аналіз взаємовідносин інститутів законодавчої та виконавчої гілок влади, виявлення причин можливих конфліктів між ними й визначення перспективної динаміки розвитку законодавчого регулювання їх конституційно-правового статусу.

© І. Є. Словська, 2011

Результати дослідження. Основне функціональне призначення Верховної Ради України – законодавча діяльність, виконавчої влади – реалізація управлінських та організаційних повноважень, спрямованих на виконання правових актів, прийнятих безпосередньо народом або його представницькими (законодавчими) органами [10, 50–52]. Тобто розроблення механізмів реалізації законів є завданням виконавчої діяльності. Повноваження законодавчої і виконавчої влади поширюються майже на всі сфери життя: економічну, соціальну, культурну, зовнішніх відносин, оборони, громадського порядку, безпеки тощо. Цим пояснюється використання значних соціально-правових, фінансових, інформаційно-технічних та ідеологічних ресурсів під час реалізації законодавчого і бюджетного процесів, основних напрямків зовнішньої та внутрішньої політики, кадрового добору. Взаємовідносини між органами законодавчої і виконавчої гілок ґрунтуються на методах координації, субординації, зобов'язання й заборони [1, 13–14].

У сфері державного управління Верховна Рада України виконує функції: прийняття законів; затвердження Державного бюджету та внесення змін до нього; контролю за виконанням Державного бюджету, прийняття звіту щодо його виконання; визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики; затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; надання згоди на

призначення Президентом Прем'єр-міністра України; контролю за діяльністю уряду; затвердження рішень про надання Україною позик, економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх виконанням; затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації; визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності [11, ч. 3-6, 11-14, 36 ст. 85]. Тобто зазначені повноваження Верховної Ради України відповідають, в основному, законодавчій, установчій і контрольній компетенції.

Взаємодія парламенту з органами виконавчої влади багатогранна, зважаючи на розгалуженість та ієрархічність їх системи і значний перелік повноважень обох гілок. Вищим органом системи виконавчої влади є Уряд – Кабінет Міністрів України, колегіальний орган загальної компетенції, який керує виконавчою та адміністративною діяльністю, вирішує питання державного управління у сферах економіки і фінансів, забезпечення прав особи, правової, зовнішньої й соціальної політики, охорони здоров'я і науки, культури, спорту, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, національної безпеки тощо. До центральних органів виконавчої влади належать міністерства (керують дорученою галуззю), органи зі спеціальним статусом (виконують спеціальні контрольно-наглядові, координаційні, дозвільні функції) та державні комітети (реалізують міжгалузеве управління) [6, 534-535; 8, 29-31]. Міністерство – головний (провідний) орган системи центральних органів виконавчої влади в забезпеченні впровадження державної політики в певній сфері діяльності. Міністр, як член Уряду, особисто відповідає за розроблення і втілення державної політики, спрямовує й координує здійснення центральними органами виконавчої влади заходів з питань, що належать до його відання, приймає рішення щодо розподілу бюджетних коштів. Без погодження з відповідним міністром не допускається прийняття актів Кабінету Міністрів України та утворених ним органів, внесення проектів законів та актів Президента України з окреслених питань [12, ч. 6, ст. 1].

Органи виконавчої влади на місцях (областях, районах, містах Києві та Севастополі) – місцеві державні адміністрації – на відповідній території забезпечують: 1) виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади; 2) законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян;

3) виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку; 4) підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів; 5) звіт про виконання відповідних бюджетів та програм; 6) взаємодію з органами місцевого самоврядування; 7) реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень [11, ст. 119; 13, ч. 1 ст. 1, ст. 2].

Структурні ланки трьох організаційно-правових рівнів (вищого, центрального і місцевого) ієрархічно організованої системи виконавчої влади забезпечують її моноцентричний владний координуючий вплив на об'єкти управління. На жаль, відсутність закону, який би регламентував види, повноваження, створення і діяльність центральних органів виконавчої влади, не сприяє формуванню дієздатної системи державного контролю. Зміст чинних законів України "Про Кабінет Міністрів України" і "Про місцеві державні адміністрації" повинен гармоніювати із Законом "Про центральні органи виконавчої влади", що дозволить створити стабільну й ефективну юридичну основу організації та діяльності цілісної системи виконавчої влади.

Виконавча влада забезпечує реалізацію визначених парламентом засад внутрішньої і зовнішньої політики держави. Кабінет Міністрів України координує взаємодію парламенту з центральними й місцевими органами виконавчої влади (збирає звітну інформацію, пропозиції до законопроектів, проекти рішень на депутатські запити і звернення тощо). Крім того, Уряд має значні повноваження у сфері законотворчої діяльності, оскільки: 1) наділений правом законодавчої ініціативи; 2) розробляє загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку держави; проект закону про Державний бюджет України та володіє виключним правом винести його на розгляд Верховної Ради України; 3) вносить до парламенту проект закону про ратифікацію міжнародних договорів України [3, 99].

Законопроектна робота здійснюється згідно з перспективними і поточними планами, у пропозиціях до яких зазначаються: 1) орієнтовна назва законопроекту; 2) проблема, що потребує законодавчого

врегулювання (якщо проект закону є проектом регуляторного акта, про це зазначається окремо); 3) підстава для розроблення законопроекту; 4) строк внесення законопроекту до Кабінету Міністрів України.

Розглянутий і схвалений Кабінетом Міністрів України проект закону візується Прем'єр-міністром України і спрямовується до парламенту разом із такими документами: 1) супровідним листом із підписом Прем'єр-міністра, в якому визначається доповідач, що представлятиме проект у парламенті; 2) пояснювальною запискою з підписом керівника органу – головного розробника; 3) порівняльною таблицею (і разі подання законопроекту про внесення змін до чинного закону); 4) проектом постанови парламенту про прийняття проекту закону за основу; 5) переліком нормативних актів, які потребують викладення в новій редакції або які необхідно прийняти для реалізації положень закону; 6) окремим законопроектом про внесення змін до інших законів, якщо такі зміни необхідні для реалізації закону і не викладені у його перехідних положеннях; 7) проектом закону та матеріалами до нього в електронній формі; 8) висновком антикорупційної експертизи проекту закону [14, п. 3 параграфу 79 гл. 1 розд. 7; 14, параграф 83 гл. 2 розд. 7].

Зазначимо, що поданий урядом законопроект представляє та супроводжує на всіх стадіях розгляду посадова особа, визначена Прем'єр-міністром, із Кабінету Міністрів, а в разі неможливості такої участі за згодою Прем'єр-міністра – заступник міністра, керівник центрального органу виконавчої влади, який не входить до складу Уряду, про що парламентові повідомляється листом, підписаним Міністром Кабінету Міністрів [15, ч. 3 ст. 27].

Для подання позиції Кабінету Міністрів під час розгляду законопроектів, унесених до Верховної Ради України народними депутатами, центральні органи виконавчої влади: 1) проводять моніторинг законопроектів з питань, що належать до їх компетенції, аналізують такі проекти на відповідність засадам державної політики; 2) формують пропозиції щодо визначення позиції Уряду стосовно таких законопроектів і подають їх Кабінетові Міністрів

не пізніше четверга тижня, який передує тижню пленарних засідань, на яких розглядатимуться

відповідні законопроекти; 3) визначають посадових осіб, які представлятимуть позицію Уряду, і повідомляють про це відповідним парламентським комітетам і Кабінетові Міністрів. Посадова особа, яка представляє позицію Уряду, інформує його про хід і результати

розгляду у Верховній Раді законопроекту, стосовно якого Кабінет Міністрів займає принципову позицію [14, пп. 2–3 параграфу 127 гл. 2 розд. 12].

Вважаємо за необхідне констатувати, що Регламент Кабінету Міністрів України (розд. 8), Закон "Про Кабінет Міністрів України" (ст. 27–39) визначають участь органів виконавчої влади у законотворчій діяльності. Проте саме прийняття профільного закону дозволило б детально визначити процедуру здійснення законотворчої діяльності (коло суб'єктів та межі їх повноважень, порядок розроблення ними законопроектів та узгодження правових позицій під час створення альтернативних варіантів, правовий статус суб'єктів законодавчої ініціативи, проходження законопроектів у парламенті, юридичну силу актів Верховної Ради України тощо). Слід розмістити норми, які регулюють законотворчу діяльність, в єдиному нормативному акті з метою вдосконалення законопроектної роботи, надання прозорості процедурі прийняття законодавчих актів.

Окрім взаємодії уряду і парламенту в законотворчій сфері, слід звернути увагу на інститут парламентського контролю. Нині назріла потреба в якісному законодавчому регулюванні форм його реалізації у зв'язку з погіршенням стану виконання законів. Традиційно в науці конституційного права форми парламентського контролю такі: запити до вищих посадових осіб, дебати, інтерпеляції, вотум недовіри, парламентські слухання, парламентські розслідування, доповіді уряду та окремих міністрів, щорічні урядові звіти, діяльність парламентських комісарів, імпичмент, контроль за делегованим законодавством і ратифікація [9, 283].

У межах запропонованого дослідження неможливо детально проаналізувати всі фор-

ми парламентського контролю. Проте зазначимо, що Уряд розглядає депутатські запити і звернення до Кабінету Міністрів, а також депутатське звернення до Прем'єр-міністра, першого віце-прем'єр-міністра, віце-прем'єр-міністра [14, параграфи 136, 137 гл. 6 розд. 12]. Крім того, парламентські комітети можуть надсилати Урядові рекомендації з питань його діяльності, які за рішенням першого віце-прем'єр-міністра, віце-прем'єр-міністра відповідно до їх компетенції надсилаються для розгляду та врахування в роботі відповідним центральним органам виконавчої влади. Про результати розгляду зазначені органи інформують відповідний парламентський комітет і Кабінет Міністрів України.

Народний депутат України наділений також правом невідкладного прийому з питань

депутатської діяльності Прем'єр-міністром та іншими членами Уряду [14, параграфи 138, 140 гл. 6. розд. 12].

Формою прояву контрольної функції парламенту щодо Кабінету Міністрів є проведення години запитань до Уряду, протягом якої урядовці відповідають у межах своєї компетенції на запитання народних депутатів та представників депутатських фракцій. Кабінет Міністрів зобов'язаний з'явитися до парламенту в повному складі.

Кабінет Міністрів в особі Прем'єр-міністра звітує перед парламентом про виконання Програми діяльності. Матеріали до звіту готують центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська і Севастопольська міські держадміністрації та подають їх до 30 січня поточного року Мінекономіки. Останній, у свою чергу, подає проект звіту Кабінетові Міністрів до 5 лютого поточного року. Протягом 45 днів після закінчення календарного року Уряд затверджує звіт і подає його до парламенту.

Парламентський контроль здійснюється також на етапі виконання Державного бюджету України. Зокрема, річний звіт про виконання Закону про Державний бюджет України за відповідний рік на пленарному засіданні подає міністр фінансів. У випадку прийняття парламентом рішення про заслуховування інформації головних розпорядників коштів про використання ними коштів матеріали звітів подаються для ознайомлення першому віце-прем'єр-міністрові, віце-прем'єр-міністрові відповідно до їх компетенції та міністрові фінансів. Члени Уряду беруть участь у засіданнях парламентських комітетів під час розгляду звітів відповідно до їх компетенції [14, параграфи 143, 145 гл. 9 розд. 12].

У випадку розгляду Верховною Радою питання про відповідальність Кабінету Міністрів України останній подає Верховній Раді необхідну інформацію та відповіді на запитання її комітетів. Матеріали, підготовлені визначеними Прем'єр-міністром центральними органами виконавчої влади, надсилаються до парламенту разом із супровідним листом, підписаним Прем'єр-міністром у 10-денний строк після отримання запитань. Від імені Уряду на пленарному засіданні Верховної Ради виступає Прем'єр-міністр, інші члени Кабінету Міністрів – за рішенням парламенту [14, п. 1-2, 5 параграфу 149, параграф 150 гл. 10 розд. 12].

“Крайньою” формою реалізації парламентського контролю є вотум недовіри, передбачений ст. 87 Конституції України [11].

Важливим напрямом діяльності парламенту є контроль за використанням державного бюджету України та за додержанням конституційних прав, свобод людини і громадянина. Згадані функції здійснюють спеціалізовані органи – відповідно Рахункова палата та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Рахункова палата – це постійний орган державного фінансово-економічного контролю, який утворюється Верховною Радою України, підпорядкований і підзвітний їй (ч. 1 ст. 1 Закону України “Про Рахункову палату Верховної Ради України”). Одним із завдань Рахункової палати є регулярне інформування Верховної Ради України, її комітетів про хід виконання Державного бюджету України і стан погашення внутрішнього і зовнішнього боргу України, про результати здійснення інших контрольних функцій (ст. 2) [17]. Відповідно до ст. 101 Основного Закону парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод особи, що є одним із центральних питань у діяльності парламенту, здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав

людини [11]. Інститут Уповноваженого (омбудсмена) доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не відміняє їх і не тягне перегляду компетенції державних органів, що забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод (ч. 2 ст. 4 Закону) [18]. На жаль, доводиться констатувати низьку ефективність діяльності Уповноваженого. Омбудсман не володіє реальним організаційно-правовим механізмом впливу на порушників, оскільки його компетенція фактично зводиться до інформування про заявлені (виявлені) правопорушення відповідні органи державної влади, уповноважені розкривати правопорушення і відновлювати порушені права особи.

Перераховані форми парламентського контролю свідчать про вагомий вплив Верховної Ради України на органи виконавчої влади. Проте інститут парламентського контролю належним чином законодавчо не врегульований. На думку автора, доцільно прийняти закон про державний контроль за діяльністю органів виконавчої влади (його вищим проявом є парламентський контроль), в якому слід закріпити принципи, перелік суб'єктів, підстави і механізм реалізації, міру відповідальності за виявлені порушення.

Автор підтримує позицію Н. Нижник стосовно необхідності конституційно закріпити не лише механізм контролю, але й стримувань у взаємодії законодавчої та виконавчої влади. За наявності у Верховної Ради України права затверджувати програму діяльності Уряду і вимагати її реалізації, у Кабінету Міністрів немає гарантій проти підміни його програмних позицій. Нині уряд позбавлений правових гарантій самостійності [5, 281]. Недоліками парламентського контролю є також здійснення його народними депутатами у формах, не передбачених законодавством, у корисливих особистих цілях; використання результатів таких перевірок для формування політичного іміджу; разовість реагування та неналежний аналіз результатів проведених контрольних заходів [7, 445]. Як слушно зауважує Ю. Древаль, суть контрольної функції парламенту має полягати не в розслідуванні окремих випадків зловживань та афер, а у вивченні практики застосування законів. Конкретні випадки їх невиконання чи неналежного виконання слід ураховувати під час удосконалення законодавства [4, 265].

Необхідно усунути внутрішні суперечності в системі органів виконавчої влади: забезпечити достатній рівень централізації влади; відмежувати функцію політичного й адміністративного керівництва; запровадити можливість притягнення до політичної відповідальності осіб, що займають державні політичні посади; мінімізувати подвійний вплив на формування корпусу керівних кадрів органів виконавчої влади [2, 467]; уникати дублювання функцій органів виконавчої влади; чітко визначити перелік повноважень державних службовців; розробити прозорі й детально визначені в законодавстві механізми розв'язання конфліктів.

Джерелом урядової нестабільності і, як наслідок, незбалансованості всієї вертикалі виконавчої влади є також проблемні питання функціонування парламенту України. Тому доцільно вдосконалити структуру і склад Верховної Ради України (моно- чи бікамералізм, статус більшості (коаліції) та опозиції); визначити оптимальну для України виборчу систему формування парламенту; консолідувати і внутрішньо дисциплінувати парламент; надати правової форми лобістській діяльності тощо. Лише за умов забезпечення парламенту достовірною інформацією з питань, щодо яких він уповноважений реалізувати контрольну та інші компетенції, можливе ефективне його функціонування.

Висновки. Нині законодавча й виконавча влада потребують конституційного і, відповідно, законодавчого реформування, вдосконалення. Надто динамічний розвиток законодавства призводить до хаотичної реорганізації органів державного управління і відсутності системного підходу до прийняття й виконання актів нормативного і ненормативного характеру. Як наслідок, сформовано неефективну правову систему і стан номінального конституціоналізму. Проте зазначимо: немає підстав розглядати актуалізацію питання про внесення поправок до Основного Закону і низки законів щодо організації державної влади як конституційну кризу. Практика державного будівництва засвідчила: ефективна взаємодія парламенту й органів виконавчої влади, насамперед Кабінету Міністрів України, можлива за умови, якщо парламентська більшість і система органів виконавчої влади перебувають "у руках" однієї політичної сили. Якщо ж лідери парламентської більшості й високопосадовці виконавчої гілки влади обстоюють різні політичні погляди, уникнути "паралічу" механізму державного управління можна лише шляхом взаємних поступок і компромісів. Надмірна політизованість під час виконання конституційних повноважень, гостра конфронтація між представниками політичної еліти не забезпечать належного функціонування механізму управління державою. Без цілеспрямованої співпраці парламенту України й системи органів виконавчої

влади створення правової бази реформування українського суспільства на визнаних принципах світового конституціоналізму дуже проблематичне.

Література

1. Веніславський Ф. В. Конституційні основи взаємовідносин законодавчої та виконавчої влади в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.2002. "Конституційне право" / Веніславський Ф. В. – К., 2000. – 23 с.
2. Авер'янов В. Виконавча влада в Україні : конституційні засади та шляхи удосконалення / В. Авер'янов // Влада в Україні : шляхи до ефективності / ред. рада : О. Д. Святоцький (голова) [та ін.]. – К. : Журн. "Право України" : Ін Юре, 2010. – С. 452–468.
3. Богачова О. В. Законотворчий процес в Україні / Богачова О. В., Зайчук О. В., Копиленко О. Л. ; за ред. В. О. Зайчука. – К. : Реферат, 2006. – 424 с.
4. Древаль Ю. Д. Парламентаризм у політичній системі України (політико-правовий аналіз) : монографія / Древаль Ю. Д. – Х. : Вид-во Націон. ун-ту внутр. справ, 2003. – 280 с.
5. Нижник Н. Р. Парламент та уряд в Україні : проблеми взаємовідносин / Н. Р. Нижник // Парламентаризм в Україні: теорія і практика : матеріали міжнародної наук.-практ. конференції. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2001. – С. 274–281.
6. Конституційне право України / за ред. В. Ф. Погорілка. – К. : Наукова думка, 1999. – 735 с.
7. Плахотнюк Н. Г. Контроль як провідна функція українського парламенту (організаційний аспект) / Н. Г. Плахотнюк // Парламентаризм в Україні: теорія і практика : матеріали міжнародної наук.-практ. конференції. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2001. – С. 441–446.
8. Ославський М. І. Виконавча влада в Україні : організаційно-правові засади : навч. посіб. / Ославський М. І. – К. : Знання, 2008. – 216 с.
9. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран / Чиркин В. Е. – М. : Юристъ, 2001. – 622 с.
10. Федерализм. Энциклопедический словарь / Алаев Э. Б., Архипов Р. В., Барабанов И. П. и др. – М. : Инфра-М, 1997. – 288 с.
11. Конституція України від 28.06.1996 р. : станом на 25.01.2011 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
12. Про систему центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 15.12.1999 р. : станом на 25.01.2011 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
13. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р. : станом на 25.01.2011 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
14. Регламент Кабінету Міністрів України : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 р. : станом на 25.01.2011 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
15. Кабінет Міністрів України : Закон України від 07.10.2010 р. : станом на 25.01.2010 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
16. Про Рахункову палату: Закон України від 11.07.1999 р. : станом на 25.01.2011 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
17. Про Уповноваженого Верховної Ради України : Закон України від 23.12.1997 р. : станом на 25.01.2011 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.